

GRIJA FAȚĂ DE SĂNĂTATEA TRUPULUI ÎN LITERATURA TIPIKONALĂ BIZANTINĂ

Pr. Prof. univ. dr. Constantin Claudiu COTAN

Universitatea Ovidius din Constanța, România

claudyu_cotan@yahoo.com

ABSTRACT: Taking Care of the Body's Health in the Typika Byzantine Literature.

The Tipikon, the founding document of a monastery, imposed equality of the monks from the point of view of the clothes and food. Manual labour was encouraged, as well as the intellectual activity, the monasteries also having libraries. The rules imposed in certain monasteries allowed a number of monks to live an anchorite life, but even these ones had to attend the vigil, Sunday Liturgy and common dinner during the week end. Afterwards they withdrew in the wilderness with the food needed for one week. Certain founders provided some facilities for the relatives who joined the monastic community. The nobles had even the right to have a servant, benefited of better food and even of wine. I shall present in this study some of the basic elements of body care in typika Byzantine literature in the 11th and 12th centuries.

Keywords: *rule, will, ascesis, body care, penitence, prayer.*

„Nu știți că trupul vostru este Templul Duhului Sfânt care locuiește în voi și pe care L- ați primit de la Dumnezeu? Și că voi nu sunteți ai voștri? Căci ați fost cumpărați cu un preț. Proslăviți dar pe Dumnezeu în trupul și în duhul vostru, care sunt ale lui Dumnezeu” (1 Corinteni 6, 19-20). Trupul este locaș sfințit în care sălășluiește sufletul. Deci sufletul și trupul își au existența în același timp și ajung la maturitate împreună, formând o unitate. Ele sunt strict interdependente. De aceea, preexistența sufletelor a fost una dintre învățăturile greșite condamnate la Sinodul al V-lea Ecumenic. Deși mulți dintre Părinții greci au fost profund influențați de platonism, iar anatema împotriva lui Origen indică clar existența unor astfel de influențe, creștinismul ortodox respinge tabloul naturii umane prezentat de Platon. După cum învață teologia ortodoxă, persoana umană nu este un suflet prizonier temporar într-un trup, ci o unitate integrantă - suflet și trup. Corpul

uman nu reprezintă o simplă locuință trecătoare sau o haină de care ne despărțim în momentul morții. Suflarea lui Dumnezeu ne-a dat atât viața biologică, cât și pe cea spirituală, omul căpătând calitatea de chipul al lui Dumnezeu¹. Astfel, conceptul de chip - imagine din tradiția patristică, se adresează nu numai sufletului, ci și corpului uman. Sfântul Irineu, precum și tradiția exegetică siriană, includ corp în definiția imaginii. Sfântul Maxim Mărturisitorul se opunea constant celor care susțineau ideea de non-simultaneitate între trup și suflet în ceea ce privește crearea lor. Pentru Sfântul Maxim Mărturisitorul imaginea - chipul reprezintă omul ca existență psihosomatică compusă din suflet și din trup². Tertulian ne oferă o clară expunere teologică a raportului dintre trup și suflet: „Dar nu pentru că trupul și sufletul sunt două se deosebesc între ele; dimpotrivă, ele sunt mai degrabă pereche, fiindcă formează amândouă o unitate și nu poate cineva să facă deosebirea păcatelor după deosebirea celor două elemente, încât să creadă că unul este mai ușor iar altul mai grav. Și trupul și sufletul sunt opera lui Dumnezeu, unul plăsmuit cu mâna, iar celălalt cu suflarea Sa. De îndată ce amândouă își au obârșia în Domnul, oricare din ele păcătuiește și-L supără în egală măsură pe Domnul. Sau poți tu deosebi fapta cărnii și a sufletului? Unirea și îmbinarea acestora sunt de așa natură în viață și în moarte, încât vor învia cândva amândouă deopotrivă ori pentru viață, ori pentru judecată, fiindcă de bună seamă egale le-au fost greșelile sau nevinovăția”³. Prin natura sa trupul este bun, fiind creat de Dumnezeu. În teologia ortodoxă, trupul primește valoarea sa ca parte integrantă a făpturii umane, egală cu sufletul în petrecerea vieții⁴. Sfântul Vasile cel Mare reliefează admirabil valoarea trupului și de aici cinstirea de care trebuie să se bucure: „După ce ai privit sufletul, privește și alcătuirea trupului și admiră ce locaș potrivit a creat Dumnezeu sufletului. Dintre toate viețuitoarele, numai pe

1 Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică*, vol.I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, pp. 268-269.

2 Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, 116, PSB 80, trad. de Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1983, p. 294.

3 Tertulian, „Despre Pocăință”, în *Apologeți de limbă latină*, trad. Nicolae Chițescu, Elio-dor Constantinescu, Paul Papadopol, David Popescu; introducere, note și indici de Nicolae Chițescu, PSB, vol. 3, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 209.

4 Dumitru I. Belu, „Sfinții Părinți despre trup”, în *Studii Teologice*, 1957, nr. 5-6, pp. 299-309.

om l-a creat Dumnezeu cu facultatea de a sta drept. Ca să cunoști, din poziția lui, că viața ta este o origine dumnezeiască”⁵.

Creștinismul privește bolile ca pedeapsă pentru păcate și mijloc de pocăință. De aceea, creștinul îndura bolile cu răbdare și ascultare față de Dumnezeu și se roagă pentru vindecare: „Fiule! În boala ta nu fi nebagător de seama, ci te roagă Domnului și El te va tămădui” (Int. Sir. 38, 9). Aceasta nu înseamnă că vindecarea vine numai prin rugăciune, creștinul nu așteaptă ca Dumnezeu să facă pentru el minuni. El este dator să ceară ajutorul medicilor și să folosească medicamentele prescrise de aceștia: „Cinstește pe doctor cu cinstea ce i se cuvine, că și pe el l-a făcut Domnul... Domnul a zidit din pământ leacurile și omul înțelept nu se va scârbi de ele” (Int. Sir. 38, 1, 4). Când și-a dobândit sănătatea, creștinul este chemat să-I mulțumească lui Dumnezeu, asemenea leproșului vindecat (Luca 17, 15). Vedem că între valorile umane a intrat întotdeauna ca preocupare grija pentru sănătatea trupului, locaș al Duhului Sfânt.

Deși în gândirea teologică ascetică vedem accentual pus pe grija pentru suflet, trecând în plan secundar preocuparea pentru trup, observăm că în literatura bizantină care cuprinde documentele legate de înființarea mănăstirilor (tipikon, diataxis, brebion) se fac referințe legate de sănătatea trupului și de viețuirea decentă în comunitățile monahale. Tipikon-ul reprezintă documentul de consacrare a unei mănăstiri, cuprinzând precepte, reguli și dorințe ale ctitorilor pentru buna viețuire a monahilor și pentru apărarea mănăstirilor de vitregiile viitorului în speranța dăinuirii lor peste veacuri. Literatura tipikonală oferă în acest sens un adevărat concept despre felul în care creștinul, cel care alege calea viețuirii monastice, trebuie să se preocupe de curățenia sufletului său având însă grije și de trup, pentru ca împreună să se prezinte cu vrednicie înaintea Judecătorului. Deși teologia ortodoxă prezintă o valorizare a sufletului, expune și o pleiadă de măsuri ascetice pentru sfințirea trupului, pentru ca cele două părți ale ființei umane să se bucure fiecare în parte de cinstirea meritată, omul fiind făptura lui Dumnezeu, creația Sa. De aceea, literatura tipikonală, care cuprinde adevărate „constituții monahale”, redactate de ctitori sau de persoane în-

5 Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii și cuvântări*, traducere, introducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, PSB, vol. 17, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986, pp. 374-375. Leontin Popescu, „Valoarea trupului în scrierile Sfinților Părinți”, în *Revista Românească de Studii Axiologice*, Anul 1, nr. 2, 2020, pp. 36-50. <http://studiiaxiologice.com/gallery/no.2-an1-2020-rrsa-popescu-l.pdf>

dreptățițe, cuprinde și elemente care ne arată preocuparea pentru sănătatea și cinstirea trupului. Deși suntem stăpâniți de ideea că viațuirea monastică este un război continuu cu trupul și pornirile sale, vedem că tipikoanele mănăstirești încearcă să impună un echilibru între nevoița trupului și exercițiul duhovnicesc al sufletului.

Întemeietorul vieții monahale „de obște” sau cenobitice (chinoviale) este socotit a fi Sfântul Pahomie. *Regula monahală* lăsată de Sfântul Pahomie s-a pierdut, dar a avut o influență considerabilă asupra *Regulilor monahale* întocmite de Sfântul Vasile cel Mare. *Regula pahomiană* prevedea momente fixe de rugăciune comună, observate de toți călugării, dar și întreținerea și procurarea hranei necesare vieții. De altfel, elanul ascetic și fuga de lume în viațuirea monahală din secolul al IV-lea au oferit modelul de viațuire pentru comunitățile monahale de mai târziu. Monahismul a fost perceput de la începuturile sale ca fiind calea cea mai sigură spre desăvârșirea vieții creștine. Prin împlinirea voturilor călugăriei, creștinul îmbrățișează „viața îngerească”. Deși sfințenia este accesibilă și mirenilor, ea este mai ușor de dobândit de călugăr. Spre deosebire de credinciosul din lume, călugărul se consacră total lui Dumnezeu, bucuria sa cea mai mare fiind aceea de a fi plăcut lui Dumnezeu. De aceea îl vedem pe călugăr ca stând cu fața la Dumnezeu și cu spatele la lumea pe care a părăsit-o. Monahii au ca modele pe Sfinții Părinți. Călugărul din mănăstire sau pusnicul, după puțină sau în funcție de condiția sa, urmează exemplul sfântului potrivit, al celui care a dus o viațuire de obște sau s-a nevoit în isihia pustiei. Cel care a îmbrăcat haina călugăriei devine hristofor, cu acel veșmânt urmând să fie primit în ceruri. Călugărirea este un al doilea botez, un botez al pocăinței. De aceea, monahul care își trădează chemarea devine asemenea lui Adam alungat din Paradis. Doar întoarcerea în mănăstire și pocăința îl mai pot salva⁶.

Monahismul a fost influențat în evoluția sa de viața politică și socială, dar și de crizele economice, pin care a trecut în istoria sa Imperiul bizantin. După triumful Ortodoxie (843) s-a produs o revigorare a monahismului, în fruntea mișcării înnoitoare fiind Sfântul Theodor Studitul (759-826), a cărui regulă monahală - tipikon a marcat viața călugărilor din următoarele generații. Sfântul Theodor este cel care a orientat monahismul, caracterizat până la el de forma sa eremitică, către cenobitism, care de acum a devenit modelul clasic a viațuirii monahale. Călugărul cu viață de

6 Sebastian Nazăru, *Sfântul Theodor Studitul sau despre datoria de a mărturisi*, Edit. Omnia, București, 2008, pp. 38-42.

obște își câștigă mântuirea în mănăstire, chiar Sfântul Theodor afirmând superioritatea acestei forme de călugărie față de eremitism. Cenobitul este în ascultare față de stareț, în sărăcie totală și în îndeplinirea atribuțiilor primare ca mijloc de înduhovnicire. Viața în mănăstire este ca o așezare în Rai, o anticipare a fericirii paradisiace. Comunitatea mănăstirii este ca un trup, fiecare monah având un rol ca parte a trupului. De aceea este necesar ca monahul să fie sănătos la trup și la suflet pentru a fi folositor întregii comunități. Dragostea față de Hristos este cea care ține unitatea comunității, iar călugării îndeplinesc cu toată sârguința slujirile la care sunt chemați. Hărnicia lucrului, necesar ființării comunității, este liturghia monahului. Monahul nu poate fugi de muncă, pentru că atunci devine un organ mort al trupului - comunitatea monahală. Călugărul își petrece viața între slujirea liturgică și munca sa pe care a primit-o ca îndatorire spre folosul său duhovnicesc și pentru binele comunității.

Tipikon-ul Sfântului Theodor, pe care l-a elaborat pentru comunitatea Mănăstirii Studion, stă la baza documentelor de același tip din secolele următoare, care au introdus reguli clare pentru viețuirea călugărilor, începând de la patriciparea la Sfânta Liturghie și la rugăciunea comună, până la munca pentru dobândirea hranei și folosirea bunurilor în comun. În aceste documente observăm și grija pe care autorii lor au avut-o pentru sănătatea trupeză a călugărilor și pentru vindecarea celor bolnavi. Sfântul Theodor ne prezintă în tipikon-ul său grija pe care mănăstirea trebuia să o acorde celor bolnavi. Bolnița sau infirmeria-spital devine o prezență statornică în majoritatea mănăstirilor. Aceste unități sanitare au o conducere, au infirmieri, chiar preoți duhovnici care se îngrijesc de sufletele celor bolnavi și, mai ales reguli stricte de funcționare. Mănăstirea este chemată să se îngrijească și de săracii care îi cer ajutorul. Sfântul Theodor reglementează ca surplusul realizat de atelierele mănăstirii să fie dat celor săraci. Călugărul renunță la lume, el trăiește o detașare afectivă, face o trecere de la un mod de viață la altul, de la familia sa în care s-a născut la familia spirituală în care se desăvârșește. Starețul devine noul său părinte, un tată duhovnicesc față de care se supune spre folosul întregii comunități monahale. Viața cenobitică este un model de slujire al tuturor semenilor. Sfântul Theodor consideră că momentul în care Mântuitorul a spălat picioarele ucenicilor a fost instituit modelul viețuirii cenobitice.

Dacă harul îi îndeamna, unii dintre călugări, cu îngăduința starețului, luau drumul pustiului, al singurătății, pentru a fi cu sufletul și mai mult

ai lui Dumnezeu. Ei nu vor mai participa zilnic la harul Sfintei Liturghiei, dar prin rugăciuni foarte simple, prin lecturi sfinte, dar mai ales prin asceza aspră, vor ajunge la propria transfigurare. Pentru aceștia rostesc preoții la Sfânta Liturghie a Sfântului Vasile cel Mare: „Adu-ți aminte, Doamne, de cei din pustie și din munți și din peșteri și din crăpăturile pământului. Adu-Ți aminte, Doamne, de cei ce în feciorie, în evlavie, în înfrânare și în viață cinstită viețuiesc”⁷. Cei care duceau o viețuire anahoretică, aveau obligația de a participa la sfârșitul săptămânii la priveghere, la Sfânta Liturghie duminicală și la masa comună⁸. După aceea se puteau retrage în pustiu cu hrana necesară pentru o săptămână. Sfântul Theodor îi condamnă însă pe cei care recurg la practici ascetice extreme. Astfel de asceze produc disensiuni și invidii între călugări. Puscicii care recurg la astfel de practici pot cădea în ispită și mândrie, marele lor dușman. De aceea, Sfântul Theodor Studitul vede eremitismul ca fiind o cale mai nesigură spre desăvârșire decât cenobitismul. Pusnicului îi lipsește ajutorul comunității. Observăm în viețuirea comunitară o tendință clară spre moderație. Astfel, postul poate lua o formă de asceză ușoară pentru cei cu sănătatea fragilă, iar cei bolnavi capătă pogorământ de la postire.

De cele mai multe ori tipikon-ul impunea egalitate între călugării în privința îmbrăcăminții și hranei. Asigurarea hranei era o primă îndatorire a comunității monahale. Dacă multe mănăstiri au folosit pentru obținerea celor de trebuință vieții munca sclavilor, vedem că treptat s-a renunțat la această practică, care a ajuns rar întâlnită în secolul al XII-lea, dispărând treptat în secolele următoare⁹. În secolul al XII-lea, arhiepiscopul Eustațiu din Tesalonic le reproșa însă călugărilor faptul că îi înrobeau pe micii fermieri care dețineau pământ în jurul mănăstirilor, în dorința de a duce o viață mai ușoară sau pentru a se îmbogăți¹⁰. Pentru Eustațiu călugărul cu

7 *Liturghier*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000, p. 236.

8 Denise Papachryssanthou, „La vie monastique dans les campagnes byzantines du VIIIe au XIe siècle”, în *Byzantion*, Vol. 43 (1973), pp. 158-180.

9 Failler Albert, „Le monachisme byzantin aux XIe-XIIe siècles. Aspects sociaux et économiques”, în *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*, 5e congrès, Saint-Etienne, 1974. Aspects de la vie conventuelle aux XIe -XIIe siècles, p. 180.

10 Peter Charanis, „The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire”, în *Dumbarton Oaks Papers*, nr. 4 (1948), pp. 85-86.

vocație se concentrează asupra acumulării de virtuți și nu de avere sau trai ușor¹¹.

Mănăstirile era adesea flancate de o casă pentru pelerini, de un azil pentru bătrâni sau de un spital, iar unele se îngrijau și de coloniile de leproși. În plus, multe mănăstiri făceau la poarta lor danii sub formă de alimente pentru săraci. Toate acestea dovedesc că cei care au fost ctitori de mănăstiri au cautat să dea acestora și dimensiunea filantropică, a grijii față de viață. Aceste caracteristici sunt comune mănăstirilor ctitorite în secolul al XI-lea. De cele mai multe ori tipikon-ul unei mănăstiri prezenta câteva reguli pentru păstrarea sănătății trupului: impunerea unei igiene personale, fixarea unei diete, postirea moderată sau întreruperea acesteia pentru cei bolnavi, împlinirea unor munci după putința trupului, funcționarea unei infirmerii sau a unui spital și chiar angajarea unui personal sanitar. În cercetarea desfășurată m-am oprit asupra literaturii tipikonale din secolele XI-XII, legată de fondarea unor mănăstiri bizantine foarte cunoscute, care ne oferă câteva informații despre cinstirea trupului și grija pentru sănătatea lui.

Mănăstirea Maicii Domnului Everghetis (Benefăcătoarea) a fost întemeiată în secolul al XI-lea de un anume Pavel, un constantinopolitan bogat. Regula de funcționare a mănăstirii a fost alcătuită de Timotei, ucenicul și urmașul său la conducerea mănăstirii. În cadrul prescripțiilor tipikonale, pe lângă cerințele liturgice, erau stabilite și rânduieli ale viețuirii cenobitice. Astfel, toți călugării, indiferent de rangul lor, mâncau împreună, primind aceeași mâncare și băutură. Principiul egalității era aplicat și în privința îmbrăcăminții. Posturile și privegherile erau reglementate de tipikon-ul liturgic. Dieta monahilor era precizată pentru zilele de post. Sănătatea monahilor reprezenta una dintre abordările ctitorilor, fiind prevăzute măsuri pentru prevenirea bolilor. Călugării bolnavi aveau îngăduința de a face baie după cum stabilea medicul, iar cei sănătoși aveau obligația de a face baie de cel puțin de trei ori pe an sau când considera superiorul. În tipikon-ul acestei mănăstiri avem prima mențiune despre existența unei instalații de baie într-o mănăstire, ceea ce dovedește o grijă specială pentru igienă și sănătatea monahilor.

11 Hannah Elizabeth Ewing, *A "Truly Unmonastic Way of Life": Byzantine Critiques of Monasticism in the Twelfth Century*, Dissertation, The Ohio State University, 2014, p. 43. https://etd.ohiolink.edu/apexprod/rws_etd/send_file/send?accession=osu1397653075&disposition=inline

În Mănăstirea Maicii Domnului Everghetis exista și o cameră cu opt paturi folosită ca infirmerie, unde cei suferinzi beneficiau de tratament și de rugăciunile unui preot. Chiar și după moarte, trupul era tratat cu respect, cei care decedau fiind înmormântați de preotul care îi avea în grijă. Tipikon-ul acestei mănăstiri a fost cel mai influent text bizantin de acest fel scris vreodată, fiind folosit de alți ctitori, până în secolul al XIV-lea¹².

Tipikon-ul Mănăstirii Maicii Domnului Petritzonitissa ctitorită de Grigore Pakourianos, un aristocrat georgian sau armean cu importante funcții militare și administrative, pomenește de posibilitatea viețuirii a cincizeci de călugări în mănăstire sa și chiar a unui număr mai mare. Cu toate că viețuirea monahală impune o asceză susținută, pentru a evita excesele postirii, prezente de multe ori în astfel de locașuri, Pakourianos nu a dorit să tolereze călugării care își impuneau asceze drastice dincolo de cele practicate de comunitate în ansamblu¹³. Îmbrăcămintea trebuia distribuită la toți călugării din magazia mănăstirii. Pakourianos a îngăduit ca monahilor să li se plătească o indemnizație în Duminica Paștilor pentru a-și cumpăra cele necesare de la un târg ținut în apropiere mănăstirii. Valoarea acestei indemnizații diferea în funcție de categoria în care se găsea fiecare călugăr. Ca acțiune filantropică mănăsirea oferea mâncare și bani săracilor de la poarta sa.

Ctitorul Mănăstirii Sfântul Ioan Teologul din Patmos a fost Hristodoulos, un călugăr cu o viețuire excepțională, al cărui tipikon precizează că îndatorirea cea dintâi a monahilor este îndeplinirea serviciilor liturgice, rugăciunea. Hristodoulos a acceptat ca un număr de doisprezece călugări anahoreți să viețuiască în afara mănăstirii, păstrând însă legătura cu aceștia. Și pentru pusnicii cu practica rugăciunii intense, se cerea ca să revină în fiecare sâmbătă la mănăstire și să participe la serviciul liturgic, pentru ca apoi să se întoarcă în pustiu duminică după-amiază, cu hrana necesară pentru o săptămână. Anahoreților participau la slujbele din mănăstire și în zilele dedicate sărbătorilor mari, fiind îndemnați ca în timpul cât poposeau

12 Robert Jordan, „*Evergetis: Typikon of Timothy for the Monastery of the Mother of God Evergetis*”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, Edited by John Thomas and Angela Constantinides Hero, with the assistance of Giles Constable, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, pp. 454-471.

13 Robert Jordan, „*Pakourianos: Typikon of Gregory Pakourianos for the Monastery of the Mother of God Petritzonitissa in Backovo*”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, pp. 507-518.

la mănăstire, să fie prezenți la masa comună și vorbească doar cu starețul. Atunci când erau în pustiu mâncau o singură dată pe zi fără a-și încălzi hrana. Deși aveau un statut special, pustnicii rămâneau sub o ascultare strictă față de stareț, care în caz de abatere putea să le ceară revenirea în mănăstire. Se observă nu numai impunerea unei discipline în viețuirea călugărilor, ci și o anumită grijă pentru sănătatea lor, o primă cerință pentru înființarea unei mănăstiri fiind aceea de a putea asigura din veniturile sale cele necesare traiului monahilor¹⁴. De aceea, Hristodoulos a acceptat ca mănăstirea sa să beneficieze de munca laicilor și de donațiile imperiale. Prin prevederile tipikon-ului se observă dorința ctitorului ca mănăstirea sa să se bucure și de o anumită independență, protecția împăratului fiind considerată cea mai importantă garanție¹⁵.

În *Viața Sfântului Lazăr din Galesion*, găsim câteva elemente speciale legate de viețuirea călugărilor. Sfântul Lazăr, recunoscut ca ultimul stâlpnic, ne oferă un model de reguli ascetice consemnate în biografia sa întocmită de unul dintre ucenici¹⁶. Asceza impusă de Lazăr călugărilor mergea de la prevederi laxe la nevoiță extremă. În preceptele sale ascetice, Sfântul Lazăr îngăduia doar călugărilor bolnavi să se odihnească pe pat, cei sănătoși fiind chemați la privegherea continuă. Asceza de acest tip a atras numeroși călugări dornici de dobândirea sfințeniei prin post aspru, rugăciune continuă și nevoița trupului. Deși astfel de nevoițe nu au fost încurajate, curiozitatea stărnită de astfel de pusnici a fost una pe măsura nevoițelor. Duritatea ascezei, care mergea până la extreme, i-a transformat pe acești pusnici în adevărate vedete căutate de multă lume în credința că sfaturile lor le puteau schimba viața.

Mănăstirea Maicii Domnului Kecharitomene (Θεοτόκου [Μονὴ τῆς Κεχαριτωμένης]), a fost întemeiată, împreună cu o mănăstire de călugări închinată lui Hristos Philanthropos, de împărăteasa Irina Dou-

14 Patricia Karlin-Hayter, „Rule, Testament and Codicil of Christodoulos for the 564 Monastery of St. John the Theologian on Patmos”, in *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, Edited by John Thomas and Angela Constantinides Hero, with the assistance of Giles Constable, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, pp. 564-606.

15 P. Renaudin, „Christodule, higoumène de Saint-Jean à Patmos”, în *Revue de l'Orient chrétien*, nr. 5, (1900), pp. 215-246.

16 Richard P. H. Greenfield, *The Life of Lazaros of Mt. Galesion: an eleventh-century pillar saint*, Dumbarton Oaks Byzantine Saints Lives, 2000, pp. 11-13.

kaina Comnena¹⁷, soția lui Alexios I Comnenul (1081–1118), probabil în primii ani ai secolului al XII-lea. Tipikon-ul mănăstirii a fost alcătuit de Irina, fiind vizibile ideile reformatoare care se propagau în mediul monahal bizantin. În acest document împărăteasa a insistat pentru acordare unor privilegii special rudelor sale sau doamnelor nobile care se călugăreau aici. Călugărițele cu origini nobiliare aveau dreptul la propria chilie, la două servitoare, la mâncarea și băutura preferată. Ele au folosit cele mai bune clădiri ale mănăstirii, dintr-o zonă retrasă față de chiliile comune¹⁸.

Tipikon-ul Mănăstirii Kecharitomene este puternic influențat de tipikon-ul Mănăstirii Everghetis. Călugărițele trebuiau să împartă aceeași mâncare, băutură și îmbrăcăminte. Maicile trebuiau să îmbrățișeze o viață de absolută sărăcie, fără bunuri personale. Viciul mâncării secrete era condamnat. Chiar și un post personal pe care o călugăriță și-l putea impune nu era o scuză pentru evitarea mesei comune. Doar cele bolnave au fost scutite, putând mânca ceea ce indica medicul. Călugărițele bolnave erau îngrijite de un medic bătrân sau de un eunuc, într-o chilie folosită ca infirmerie. Dieta în sine era reglementată pentru zilele obișnuite, pentru Postul Paștelui și pentru alte posturi din timpul anului. Reglementările ascetice din timpul posturilor respectă în general prevederile de la Mănăstirea Everghetis cu mici ameliorări. Toate călugărițele obișnuite foloseau un dormitor comun. Călugărițelor sănătoase li s-a permis să facă baie o dată pe lună, pe când cele bolnave făceau baie după cum stabilea medicul¹⁹.

Împăratul Ioan al II-lea Comnenul (1118-1143) a ridicat la Mănăstirea Hristos Pantocrator din Constantinopol, un complex de clădiri și biserici²⁰. Împăratul oferă în tipikon-ul său instrucțiuni pentru efectuarea serviciilor liturgice și pentru Taina Spovedaniei, care era săvârșită de start sau de un duhovnic bătrân și evlavios. Tipikon-ul admite și viețuirea călugărilor în afara mănăstirii, în kellia (chilii) dependente de mănăstire.

17 C. Brand, A. Cutler, „Irene Doukaina”, în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2, ed. A. P. Kazhdan et al., New York-Oxford, 1991, p. 1009.

18 Catia Galatariotou, „Byzantine ktetorika typika: a comparative study”, în *Revue des études byzantines*, tome 45, 1987, p. 97.

19 R. Jordan, „Kecharitomene: Typikon of Empress Irene Doukaina Komnene for the Convent of the Mother of God Kecharitomene in Constantinople”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, pp. 649-724.

20 Robert Jordan, „Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, pp. 725-781.

Masa se servea în comun, iar îmbrăcămintea era aceeași pentru toți călugării. În zilele obișnuite trebuiau să fie servite două mese, iar împăratul a fixat reglementări pentru hrana călugărilor. La masa de seară participau toți călugării, chiar și cei care erau întârziați din cauza ascultărilor primite. Cina pare să fi fost mai abundentă comparativ cu cea servită în alte mănăstiri bizantine și consta din: pâine, vin, fructe și legume de sezon și „orice altceva era potrivit pentru a se mânca la cină”. Sunt prezentate rețete pentru zilele obișnuite sau pentru cele de post. Împăratul a permis superiorului mănăstirii să facă modificări dietei zilnice în funcție de nevoi. De asemenea, a considerat rezonabil ca superiorul să se bucure de o dietă mai bună decât ceilalți călugări „din moment ce are mai multe griji și trudă decât ceilalți”²¹.

Spitalul Mănăstirii Pantocrator este un adevărat model de instituție sanitară pentru perioada secolului al XII-lea. Fondatorul a stabilit în tipikon-ul mănăstirii totul până la ultimele detalii: distribuția și dispunerea spațiilor spitalului, componența personalul de asistență medicală și serviciile de administrare și chir salariul aferent fiecărei funcții. Spitalul avea baie proprie. Moara și brutăria mănăstirii ofereau pâinea necesară celor bolnavi. Unitatea avea 60 de paturi, împărțite în cinci secțiuni după specificul bolnavilor, dintre care una era rezervată femeilor. Fiecare secție a fost deservită de doi medici, trei asistenți titulari, două ajutoare și doi servitori. În secțiunea rezervată femeilor personalul de serviciu era de sex feminin. Unitatea a avut și o sală de consultații deschisă străinilor. Cei patru medici repartizați la acest serviciu au fost sprijiniți de opt asistenți. Doi medici ofereau asistență alternativă călugărilor din mănăstire. Era desemnat inclusiv un farmacist-șef și doi preoți la spital și la capelă. Într-o mică școală învecinată, copiii medicilor puteau să învețe carte.

Complexul monahal deținea în grijă și o colonie de leproși într-o locație specială și un ospiciu pentru bătrâni, unde erau întreținuți douăzeci și patru de bătrâni infirmi. Directorul căminului de bătrâni era ales dintre călugării din mănăstire, fiind ajutat de șase asistenți. Bătrânii sănătoși erau excluși de la asistența azilului indiferent de clasa social din care proveneau²².

Isaac Comnenul, al șaselea copil al cuplului imperial Alexios I Comnenul și Irina Doukaina Comnena, este ctitorul Mănăstireii Maicii

21 Robert Jordan, „Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople”, p. 733.

22 Robert Jordan, „Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople”, p. 735.

Domnului Kosmosoteira (Θεοτόκος η Κοσμοσώτειρα) de lângă Bera. Tipikon-ul mănăstirii a fost alcătuit de el și de la început a intenționat să folosească modelul everghetian pentru fundația sa. Isaac Comnenul a impus în tipikon-ul său câteva indicații legate de conviețuirea monahilor și de grija pentru sănătatea lor. El a cerut ca masa călugărilor să fie comună, să existe o egalitate în servirea alimentelor, băuturii și îmbrăcăminții pentru toți călugării. Era avansată ideea ca într-o chilie să locuiască doi călugări, probabil pornind de la existența rudeniei între anumiți călugări sau de la acceptarea fraților de mănăstire cu rol de servitori. Mulți dintre aceștia au fost repartizați la infirmeria mănăstirii care putea primi până la treizeci și șase de pacienți. În mănăstire era și o casă de bătrâni. Un preot era prezent în infirmerie pentru săvârșirea slujbelor și pentru înmormântarea celor decedați.

Isaac Comnenul a precizat în tipikon, pentru liniștea călugărilor, că mănăstirea va fi aprovizionată cu alimente suficiente pentru masa comună, fără ca cineva să sufere de foame. El îl îndeamna însă pe stareț să facă achiziții sezoniere ieftine în cantități mari de ulei și vin pentru a fi utilizate pe tot parcursul anului. Isaac Comnenul intenționa ca toți călugării să folosească comun aceeași baie, permițând baia lunară, iar pentru cei bolnavi ori de câte ori era nevoie. Pentru îngrijirea călugărilor și a altor „frați bolnavi” era folosită infirmeria mănăstirii și era angajat un medic plătit, ajutat de servitori.

În tipikon-ul acestei mănăstiri ctitorul impune milostenia ca obligație instituțională. Este primul document de acest fel, depășind considerabil în conceptul de filantropie documentele anterioare. Ce rămânea de la masa călugărilor se împărțea săracilor de la poarta mănăstirii, iar la sărbători se făceau distribuiri mai mari de alimente pentru săraci.

Țărănimea dependent de mănăstire trebuia tratată cu respect și dreptate, după cum se cerea unui locaș sfânt și după cum țăranii erau deja obișnuiți. Prin munca lor se hrăneau monahii, care erau chemați să se roage pentru ctitorul mănăstirii și pentru binele tuturor oamenilor. Superiorul mănăstirii și călugării nu puteau impune alte obligații și taxe țaranilor. Acestora li s-a permis să se închine în biserica mănăstirii, iar starețul avea obligația de a-i îndruma duhovnicește²³. Siguranța oferită de ctitor, nădej-

23 Nancy Patterson Sevenko, „Kosmosoteira: Typikon of the Sebastokrator Isaac Komnenos for the Monastery of the Mother of God Kosmosoteira near Bera”, in *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, pp. 782-798.

dea în dobândirea celor necesare bunei viețuiri, slujirea liturgică, postirea, nevoița și rugăciunea au făcut ca aceste mănăstiri să reziste peste secole, iar unele să fie funcționale și astăzi și chiar să înflorească duhovnicește îndeplinind vechile rândueli tipikonale²⁴.

Dacă este să analizăm literatura tipikonală bizantină vom observa că în documentele de constituire a comunităților monahale sunt stipulate o serie de valori creștine foarte actuale astăzi, precum: sfințenia vieții umane, respectarea demnității umane, rolul comunității monahale ca unitate de viață și rugăciune, importanța educației (călugării sunt îndemnați să știe cel puțin să citească), o anumită libertate de rugăciune și manifestare religioasă prin viețuirea pusnicească, o colaborare a comunității monahale cu societatea pentru binele comun și bineînțeles munca monahilor ca mijloc de înduhovnicire personală și de buna viețuire comunitară.

Bibliografie:

- BELU, I. Dumitru, „Sfinții Părinți despre trup”, în *Studii Teologice*, 1957, nr. 5-6, pp. 299-309.
- BRAND, C, Cutler, A, „Irene Doukaina”, în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2, ed. A. P. Kazhdan et al., New York-Oxford, 1991, p. 1009.
- CAVALLO, Guglielmo (coord.), *Omul Bizantin*, traducere de Ion Mircea, Iași, Editura Polirom, 2000.
- CHARANIS, Peter, „The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire”, în *Dumbarton Oaks Papers*, nr. 4 (1948), pp. 85-86.
- EWING, Hannah Elizabeth, *A “Truly Unmonastic Way of Life”: Byzantine Critiques of Monasticism in the Twelfth Century*, Dissertation, The Ohio State University, 2014.
- https://etd.ohiolink.edu/apexprod/rws_etd/send_file/send?accession=osu1397653075&disposition=inline
- FAILLER, Albert, „Le monachisme byzantin aux XIe-XIIe siècles. Aspects sociaux et économiques”, în *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*, 5' congrès, Saint-Etienne, 1974. Aspects de la vie conventuelle aux XIe -XIIe siècles, p. 180.

24 Steven Runciman, *Civilizatia bizantina 330-1453*, București, Edit. Bizantină, 2021; Guglielmo Cavallo (coord.), *Omul bizantin*, traducere de Ion Mircea, Iași, Editura Polirom, 2000.

- ✦ GALATARIOTOU, Catia, „Byzantine ktetorika typika: a comparative study”, în *Revue des études byzantines*, tome 45, 1987, pp. 77-138.
- ✦ GREENFIELD, P. H. Richard, *The Life of Lazaros of Mt. Galesion: an eleventh-century pillar saint*, Dumbarton Oaks Byzantine Saints Lives, 2000.
- ✦ JORDAN, R., „Kecharitomene: Typikon of Empress Irene Doukaina Komnene for the Convent of the Mother of God Kecharitomene in Constantinople”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, pp. 649-724.
- ✦ JORDAN, Robert, „*Evergetis: Typikon of Timothy for the Monastery of the Mother of God Evergetis*”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, Edited by John Thomas and Angela Constantinides Hero, with the assistance of Giles Constable, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, pp. 454-471.
- ✦ JORDAN, Robert, „*Pakourianos: Typikon of Gregory Pakourianos for the Monastery of the Mother of God Petritzonitissa in Backovo*”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, Edited by John Thomas and Angela Constantinides Hero, with the assistance of Giles Constable, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, pp. 507-518.
- ✦ JORDAN, Robert, „*Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople*”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, Edited by John Thomas and Angela Constantinides Hero, with the assistance of Giles Constable, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, pp. 725-781.
- ✦ KARLIN-HAYTER, Patricia, „*Rule, Testament and Codicil of Christodoulos for the 564 Monastery of St. John the Theologian on Patmos*”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, Edited by John Thomas and Angela Constantinides Hero, with the assistance of Giles Constable, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, pp. 564-606.
- ✦ *Liturghier*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000, p. 236.
- ✦ NAZĂRU, Sebastian, *Sfântul Theodor Studitul sau despre datorita de a mărturisi*, Edit. Omnia, București, 2008.
- ✦ PAPACHRYSSANTHOU, Denise, „*La vie monastique dans les campagnes byzantines du VIIIe au XIe siècle*”, în *Byzantion*, Vol. 43 (1973), pp. 158-180.

- ♦ PATTERSON, Sevenko, Nancy, „Kosmosoteira: Typikon of the Sebastokrator Isaac Komnenos for the Monastery of the Mother of God Kosmosoteira near Bera”, în *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. II, pp. 782-798.
- ♦ POPESCU, Leontin, „Valoarea trupului în scrierile Sfinților Părinți”, în *Revista Românească de Studii Axiologice*, Anul 1, nr. 2, 2020, pp. 36-50. <http://studiiaxiologice.com/gallery/no.2-an1-2020-rrsa-popescu-1.pdf>
- ♦ RENAUDIN, P., „Christodule, higoumène de Saint-Jean à Patmos”, în *Revue de l'Orient chrétien*, nr. 5, (1900), pp. 215-246.
- ♦ RUNCIMAN, Steven, *Civilizatia bizantina 330-1453*, București, Edit. Bizantină, 2021.
- ♦ SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Ambigua*, 116, PSB 80, trad. de Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1983.
- ♦ SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *Omilii și cuvântări*, traducere, introducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, PSB, vol. 17, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986.
- ♦ STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996.
- ♦ TERTULIAN, „Despre Pocăință”, în *Apologeți de limbă latină*, trad. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol, David Popescu; introducere, note și indici de Nicolae Chițescu, PSB, vol. 3, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.